

Kritike, prikazi, osvrti

Povijesni izvori Slavonije, Baranje i Srijema, sv. I., 1390.-1409., skupio i priredio Ive MAŽURAN (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2002), 503 str.

U izdanju Državnog arhiva u Osijeku objavljen je prvi svezak edicije izvora naslovljene *Povijesni izvori Slavonije, Baranje i Srijema*. Građu za ovaj svezak prikupio je i priredio za tisak dr. Ive Mažuran. Edicija, koja bi trebala vremenski sezati do 1526. godine, zamišljena je kao nastavak znamenite serije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* koja je objavljena u 18 svezaka, a seže do 1399. godine.¹ Kako u *Napomeni urednika* ističe Stjepan Sršan, prvi svezak *Povijesnih izvora*, pored isprava za razdoblje istaknuto u naslovu, donosi i niz isprava za razdoblje od 1224. do 1399. godine.² Doduše, pomalo zbunjuje što ovaj svezak upućuje na godinu 1390. kao početnu budući da i sam autor napominje da edicija *Diplomatički zbornik* završava s 1399. godinom. Ako mu je kriterij bio *Diplomatički zbornik*, kako i sam naglašava u predgovoru, onda bi i serija *Povijesni izvori* trebala započeti nešto kasnije, tj. 1400. godine. S druge strane, bilo bi pravilnije, budući je autor želio objaviti i neke isprave iz ranijeg razdoblja koje, po njemu nisu objavljene, da je već u naslovu napomenuo da knjiga započinje s 1224. godinom iz koje datira prva tiskana isprava u ovom svezku.

Upozoravajući na arhivske institucije u kojima je istraživao građu, autor posebice ističe važnost Državnog arhiva Mađarske u Budimpešti gdje se nalazi bogati fond isprava za kasnosrednjovjekovnu Slavoniju, Srijem i Baranju.

Knjiga sadrži 372 dokumenta datirana u rasponu od 25. ožujka 1224. do 10. prosinca 1409. godine. Od toga, za razdoblje od 1224. do 1389. godine autor donosi prilično veliki broj isprava – 47 (od kojih su neke već objavljene u pojedinim svescima *Diplomatičkog zbornika*), za razdoblje od 1390. do 1399. (koje je također djelomično pokriveno i u *Diplomatičkom zborniku*) donosi čak 101 ispravu, te za razdoblje od 1400. do 1409., a koje dosada nije razmatrano s aspekta objavljivanja povijesnih izvora za područje Slavonije, Baranje i Srijema autor donosi prijepis preostalih 222 isprave. Uz svaku ispravu autor donosi dataciju, mjesto izdavanja isprave, kratka regesta na hrvatskom jeziku, te navodi instituciju u kojoj se čuva isprava ili pak navodi izdanje u kojem je neka isprava već objelodanjena.

Samo izdanje, iako na prvi pogled izgleda prilično vjerodostojno i zanatski urađeno u skladu s načelima suvremene egdotike, ipak ukazuje na neke probleme. Oni se mogu grupirati u nekoliko osnovnih skupina: problemi oko datiranja pojedinih isprava, problemi oko latinskog čitanja pojedinih dokumenata,

¹ U posljednjih nekoliko godina dr. Josip Barbarić i suradnici objelodanili su i dva sveska *Dodataka Diplomatičkog zbornika*, a u pripremi je i treći svezak.

² Od kojih su neke, kao što ćemo pokazati, objavljene iako to autor nigdje ne navodi.

problemi vezani uz interpunkcije, problemi oko institucija u kojima se čuvaju pojedini dokumenti, te problemi oko pitanja izdanja pojedinih dokumenata.

Krenimo od prvog problema - datiranja pojedinih isprava. Već prva isprava koju donosi Mažuran krivo je datirana. Naime, on navodi da je isprava kralja Andrije iz 1224. godine napisana na dan 25. ožujka. Međutim, u samoj se ispravi navodi samo da je ona napisana *Anno dominice Incarnationis millesimo CCo vicesimo quarto*, ali bez navođenja dana i mjeseca. Dakle, godina je točna, ali dataciju mjeseca i dana je nemoguće izvesti iz danih podataka, pa je pitanje otkuda Mažuranu 25. ožujka kao dan sastavljanja isprave? Sljedeća isprava u kojoj nailazimo na prilično veliku pogrešku u dataciji je pod br. 3, a datirana je u 22. prosinca 1250.³ Ispravna datacija je 21. studenoga 1250. godine jer *vndecimo kalendis decembris* pada na 21. studenoga. Navedimo još nekoliko primjera u kojima datacija nije jako pogrešna, ali je mogla zavesti autora po pitanju je li neka isprava već objavljena ili nije. Npr. dokument br. 33 na str. 57 krivo je datiran i umjesto 10. siječnja 1383. trebalo bi biti 9. siječnja 1383.⁴ Dokument br. 34 na str. 57-58 datiran je 21. veljače 1383, a trebao bi biti datiran s 22. veljače 1383.⁵

Autor povremeno donosi i pogrešne prijepise pojedinih dijelova i riječi u ispravama. Nema sumnje da je jedan dio pogrešaka uzrokovan brzinom kojom se tekst predao u tisak, nerazumijevanjem latinskog od strane tiskarskih radnika, kao i nedovoljnom pažnjom pri izradi korektura. Kao primjer navodimo prijepis isprave iz 1261. godine kojom kralj Stjepan V. potvrđuje darovnicu svoga oca kralja Bele IV. u korist sinova kneza Kleta.⁶ Budući da je ova isprava već objelodanjena u *Diplomatičkom zborniku* (što Mažuran također nije naveo)⁷ bilo je prilično jednostavno uočiti sve

autorove pogreške u njegovom čitanju izvornika koji se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Iz više od 50 mjesta koja su pogrešno pročitana ili uopće nisu pročitana navodimo samo neka: *sempiternum* treba biti *sempiternam*; umjesto *Petrus comiti* treba *Petrus comes*; umjesto *Procha nominem* treba *Procha nomine*; umjesto *porcio* treba *precio*; umjesto *impedire* treba *impediretur*, a umjesto *protegere* treba *protegeretur*; umjesto *dedit terra* treba *dedit terram*; umjesto *a perte orinetalem* treba *a parte orientali*; umjesto *verus* treba *versus*; umjesto *terrem* treba *terram* i tako dalje. Navodimo i nekoliko primjera nepročitanih dijelova kao npr.: *Petrus* treba dodati *Petrus comes filius Stephani*; *cum suis pertinenciis* treba dodati *cum suis pertinenciis et utilitatibus*; *et tendit versus [...] ad pirum [...] est meta terrea* treba biti *et tendit versus meridiem ad pirum et pervenit sub qua est meta terrea* i tako dalje. Navodimo još primjera iz nekoliko nasumce odabranih isprava. U kraćoj ispravi iz 1380. godine kojom Dionizije iz Motičine daje dio svoga posjeda u zalog palatinu Nikoli Gorjanskom za 45 forinti, s pravom da ga može otkupiti,⁸ nalazimo nekoliko krivo pročitanih mjesta: umjesto *candem* treba biti *eandem*;

³ Povijesni spomenici, str. 12-16.

⁴ Vidi: T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. XVI, Zagreb 1976., dok. 267, str. 334; *Povijesni izvori*, str. 57.

⁵ Vidi: T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. XVI, Zagreb 1976., dok. 274, str. 346; *Povijesni izvori*, str. 57-58.

⁶ Povijesni izvori, str. 17-18.

⁷ T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. V, Zagreb 1907., dok. 707, str. 200-202.

⁸ I ova je isprava, što autor ne navodi, objavljena u T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. XVI, Zagreb 1976., dok. 91, str. 98-99; *Povijesni izvori*, str. 55.

umjesto *palatini* treba *palatino*; umjesto *Dionisis* treba *Dionisius*; umjesto *predictam* treba *predicta*; *liberamredimendi* treba *liberam redimendi*. U ispravi iz 1391. kojom kraljica Marija daruje neke posjede Stjepanu Korodu i magistru Desev od Kapolya⁹ može se upozoriti i na ova kriva čitanja: umjesto *grauis* treba *prauis*; umjesto *possessioni bus* treba *possessionibus*; umjesto *maistatibus* treba *maiestatibus*; umjesto *Crisiensis* treba *Crisiensis*; umjesto *existentis* treba *existens*; umjesto *possessoriaris* treba *possessoriaris* i tako dalje. Spomenimo na koncu još jednu ispravu iz 1383. godine kojom kraljica Marija nalaže bosanskom kaptolu da uvede palatina Nikolu Gorjanskog u posjede u vukovskoj županiji, a koja je također već objelodanjena.¹⁰ I ovdje nalazimo niz pogrešaka u čitanju ili ispuštenih mjesta: umjesto *possessionem* treba *possessionum*, umjesto *necon* treba *nec non*, umjesto *situvarum* treba *suvarum*, umjesto *porciones* treba *porcionis*, i tako dalje. I u ovoj ispravi, kao i u gore navedenim, nedostaju tj. nisu pročitani, pojedini dijelovi teksta kao npr.: ispred *Capitulo ecclesie Boznensis* nedostaje *fidelibus suis*; iza *videlicet Wylak* treba ići *item Radefalua, Iacabfalua, Burchynfalua et Maztafalua*, itd.

Već je kroz prikaz problema datacije i čitanja teksta ukazano na činjenicu da autor ne navodi sva izdanja u kojima su pojedini dokumenti već objelodanjeni. Što se tiče problema interpunkcije, autorove pogreške ponekad proizlaze iz krivog čitanja teksta ili ispuštanja dijelova teksta, a ponekad možda iz nerazumijevanja dijelova teksta. Kao ilustraciju navodimo samo jedan primjer. Radi se o ispravi od 22. srpnja 1393. kojom kralj Sigismund daruje posjed Čik u vukovskoj županiji Stjepanu i Ivanu od Morovića.¹¹ Tako npr. u prijepisu Mažurana stoji *memorie commendamus tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis. Quod nobiles et stre-*

nui... . Ispravno bi bilo *memorie commendamus tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis, quod nobiles et strenui...* . U istoj ispravi malo kasnije stoji: ... *Saluis dumtaxat juribus alienis. Presentes autem dum nobis in specie reportate fuerint in forma nostri priuilegii redigi faciemus*. Ispravno bi bilo: ..., *saluis dumtaxat juribus alienis, presentes autem, dum nobis in specie reportate fuerint, in formam(!) nostri priuilegii redigi faciemus(!)*. Moglo bi se navesti još niz sličnih primjera, ali već ovaj ukazuje na nedovoljnu autorovu pažnju prilikom stavljanja interpunkcija.

Valja, na koncu, upozoriti na činjenicu da autor, pored nenavodenja tiskanih izdanja pojedinih isprava, često ne navodi ni sve institucije u kojima se pojedine isprave čuvaju. Tako se npr. dokument br. 3¹² čuva i u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u fondu *Hrvatske plemićke obitelji i vlastelinstva (Neoregistrata acta)* (NRA) u fasc. 1501, br. 16. Dokument broj 16¹³ čuva se u istom fondu u fasc. 1507, br. 20. Dokument 150¹⁴ čuva se u fondu *Pavlinski samostani (Monasteria Paulinorum)*, Garić, u fasc. 2, br. 60.

Budući da je povijest srednjovjekovne Slavonije znatno slabije istražena nego nekih drugih područja Hrvatske, a posebice Dalmacije, objavljivanje srednjovjekovnih vrela za ovo područje uvijek je za

⁹ Povijesni izvori, str. 91-92.

¹⁰ T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. XVI, Zagreb 1976., dok. 267, str. 334; *Povijesni spomenici*, str. 57.

¹¹ *Povijesni spomenici*, str. 113-114. I ova je isprava objavljena u: T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. XVII, Zagreb 1981., dok. 377, str. 528-529.

¹² *Povijesni spomenici*, str. 12-16.

¹³ *Povijesni spomenici*, str. 28-30.

¹⁴ *Povijesni spomenici*, str. 199.

veliku pohvalu jer se time dobiva temeljna pretpostavka za proučavanje prošlosti ovog područja. Stoga i svaki napor u tom pravcu treba pozdraviti, a posebice kada se radi o tako ozbiljnom projektu koji je započet izdavanjem prve knjige iz ove serije. No, pri tome ne valja žuriti (kad se već ionako dugo čekalo) i srednjovjekovnu građu treba pažljivo pripremiti za tisak, a za tako opsežan posao najčešće nije dovoljan rad samo jednog istraživača. Ponekad je, u interesu povijesne znanosti, bolje podijeliti posao između više istraživača koji će jedni drugima ukazivati na određene probleme i zajednički ih rješavati. Konačno, i recenzenti bi trebali posvetiti znatno više pažnje kritičkom čitanju rukopisa te, nakon pažljivog iščitavanja, upozoriti autora na eventualne propuste ili na mogućnosti poboljšanja teksta. Tek nakon izvršenih predradnji, ovako ozbiljno djelo moglo bi izaći pred sud znanstvene i stručne publike.

Zoran Ladić

War in the Early Modern World, 1450-1815. Ur. Jeremy BLACK (London: West View Press, 1999), 268 str.

Vojna se povijest nerijetko nalazila na samim marginama interesa povjesničara i historiografije. Značajan dio "krivice" za to snosili su oni malobrojni istraživači vojne povijesti koji su kao središnje istraživačko pitanje postavljali *Kako se pobjeđivalo u ratovima*, a ratove su proučavali gotovo isključivo s eurocentričnih (ili točnije zapadnocentričnih) stajališta. Jedan od prvih znanstvenika koji je ratove počeo proučavati kao kulturološku pojavu bio je Jeremy Black. Naime, utvrdio je da se uspjeh tj. pobjeda ne doživljava u svim kulturama

jednako, isto tako i poraz, odnosno gubitak nije bio shvaćan identično u svim kulturama svijeta. Stoga Black u svojim djelima ukazuje na opasnost apliciranja jednostranog, eurocentričnog promatranja događaja na sve svjetske regije.

Knjiga *War in the Early Modern World 1450-1815* proizvod je takvog Blackova razmišljanja i težnje da se djelo oslobodi eurocentrističkog načina sagledavanja problema. Prikupivši radove 10 vrsnih vojnih povjesničara iz raznih dijelova svijeta, iz raznih kultura i različitih historiografskih škola, Black je pokušao stvoriti djelo koje će se mnogome razlikovati od dosada napisanih vojnih povijesti. Tako je Jan Galete napisao poglavlje o ratovanju na moru 1450-1815, Paul Valery je pisao o ratovanju u Japanu 1467-1600, Peter Lorge o ratovima i ratovanju u Kini 1450-1815, Jos Grommans o ratnim konjima i puščanom prahu u Indiji od 1000 do 1850, John Thorton o ratovanju, trgovini robljem i europskom utjecaju u zapadnoj Africi 1450-1800, Virginia Aksan o osmanskim ratovima i ratnom umijeću 1415-1812, Peter Wilson o ratovima u Europi 1450-1815, Ross Hassig o ratovima i politici pri osvajanju Meksika, a Armstrong Starkey je pisao o ratovima Europljana i sjevernoameričkih urođenika između 1513-1815.

Budući da je povijesno razdoblje od kraja 15. pa do kraja 19. stoljeća zabilježeno kao razdoblje "uspona zapada", tj. kao razdoblje europske dominacije u svijetu, jasno da se kao nit poveznica kroz sve radove provlači djelovanje Europljana u konkretnim svjetskim regijama, no ono nije isključiva tema proučavanja. Naprotiv, prisutnost Europljana poveznica je utoliko koliko je prisutna svijest o njoj u konkretnim regijama. Autori nastoje pokazati kako i koliko je prisutnost Europljana utjecala na prirodu tehnoloških promjena te na odnos između vojnog razvitka i stvaranja država.

Stoga knjiga *War in the Early Modern World 1450-1815* predstavlja pravi primjer kako se može proučavati vojna povijest, ali, također, to je nadasve zanimljiva i poučna knjiga koju vrijedi pročitati.

Damir Matanović

Ljudevit KRMPOTIĆ, *Car Franjo I. u Hrvatskoj 1818.*, sv. I-II (Hannover-Čakovec: Hrvatski Zapisnik, 2002), 396 + 412 str.

Među brojnim djelima u izdanju Hrvatskoga Zapisnika posebice izdvojam zanimljiva dva sveska pod gornjim naslovom. Putopis austrijskog cara i hrvatsko-ugarskog kralja Franje I. objelodanio je Ljudevit Krmpotić u dvije knjige (sveska) manjeg formata. On je carev rukopis preveo s njemačkoga jezika, kritički ga obradio i napisao vrlo kvalitetan pogovor. Knjige su slikovno opremljene s većim brojem grafika. Da bi putopis čitateljima bio zanimljiviji Krmpotić ga je skratio i "oslobodio ponavljanja ukalupljenih opisa brdovitog okoliša i proizvoljnih opisa nošnji". Pri prijvodu je, kao izvrstan priređivač, kod pomanjkanja hrvatskih istoznačnica zadržao izvorne (careve) izraze stavljajući ih u obične zagrade.

I. svezak putopisa cara / kralja Franje I. od 10. travnja do 2. lipnja 1818. godine svojevrsan je dnevnik putovanja po mjestima "sjevernog i južnog hrvatskog primorja" koji slikovito opisuje krajolike pojedinih mjesta od Trsta, Rijeke, otoka Cresa, Osora i Lošinja, Bakarca, Crikvenice do Senja, pa preko Otočca i Gospića sve do Zadra, Skradina, Šibenika, Trogira i Dubrovnika.

II. svezak, također bogato ilustriran grafikama, nastavak je carevoga putovanja od 3. lipnja do 3. srpnja 1818. i sli-

kovito opisuje carev povratak u Beč opisujući krajolike pojedinih mjesta od Trstene, Zatona, Stona, Opuzena, Makarske, Sinja do Knina, pa preko Plitvičkih jezera, Udbine, Korenice i Ogulina, Taborišta do Karlovca sve do Siska i Zagreba, Varaždina preko Čakovca i Lendave do Bečkog Novog Mjesta.

Priređivač i prevoditelj je obje knjige radi boljeg objašnjenja nekih pojmova, današnjih mjesta i nekih lokaliteta opskrbio potrebnim znanstvenim aparatom (bilješkama).

U oba sveska zanimljivi su opisi stanja cesta i putova, trgova, gradskih ulica, privatnih kuća, crkava, samostana, škola, bolnica, palača, zidina i utvrda. Opisi muške, ženske i vojničke odjeće 19. stoljeća dočaravaju kolorit boja, a navike stanovnika (muškaraca, žena i djevojaka) u pojedinim mjestima uklopljeni su u svakodnevni život. Putopis je i susret s trgovcima i živom trgovinom vinom, šećerom, soli, zasoljenim i dimljenim mesom, voskom, štavljenom kožom, drugim raznovrsnim proizvodima i robom. To je i susret s osobama navedenim, u većini opisa, punim imenima i prezimenima, te s opisom funkcija koje su obnašale u to doba u pojedinim mjestima.

Kako putopis (I. svezak) u većini opisuje gospodarske prilike u Hrvatskom primorju i Dalmaciji na početku 19. stoljeća knjiga, koju je preveo i priredio dr. Ljudevit Krmpotić, pripada u grupu radova koji se mogu uvrstiti u vrijedan Prilog za proučavanje gospodarske povijesti toga dijela Hrvatske. II. svezak na isti način opisuje gospodarske prilike u navedenim dalmatinskim mjestima, gradovima u Gorskom kotaru i Banovini, u Zagrebu i Hrvatskom zagorju pa se i ova knjiga, kao nastavak prve – što pokazuje i numeriranje stranica od 407. do 803. – može uvrstiti u isti Prilog.

Dr. Krmpotić je knjige preveo u duhu hrvatskoga jezika i priredio jednostavno za čitanje. Oslobođene zamornih

opisnih ponavljanja, pitke su i čitke kako za širu tako i za stručnu čitalačku publiku. Obje knjige su "razigrane" s prekrasnim crtežima Vladimira Kirina, autora grafičkih mapa s motivima Hrvatskog primorja i Dalmacije, Ivana Tišova, A. Webera, Rudolfa Bernta, Huga Charlemonta, Bele Csikosa, Ferde Kovačevića i drugih slikara / grafičara odabranih iz Grafičke zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Odlučivši se prevesti i prirediti putopis pod gore navedenim naslovom (u dva sveska) uočava se vrijedan autorov napor da predoči hrvatskoj javnosti, prvi put do sada, neobjavljeno gradivo kao vrelo za proučavanje povijesnih prilika u Hrvatskom primorju i Dalmaciji, Gorskom kotaru, Zagrebu i Hrvatskom zagorju u prvoj polovici 19. stoljeća, i to iz kuta (gledišta) austrijskoga cara. Kako su knjige prevedene i priređene jasnim i jednostavnim stilom, privlačne su za čitanje kako stručnjacima, tako i široj javnosti.

Zlata Živaković-Kerže

William Brooks TOMLJANOVICH, *Biskup Josip Juraj Strossmayer: Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj* (Zagreb: Dom i svijet, 2001), 432 str.

Kada se napravi popis nenapisanih historiografskih monografija za razdoblje 19. stoljeća u Hrvatskoj, ne iznenađuje toliko brojka poduže liste, koliko imena koja se nalaze na njoj (npr. Karoly Khuen-Hedervary, Ivan Kukuljević, Ivan Mažuranić, Ladislav Pejačević, Franjo Rački, Josip Juraj Strossmayer, Ambroz Vraniczany itd.). Naravno, sve su te osobe djelomično obrađene u brojnim historiografskim radovima, ali ne i sustavno u

obliku kritičkih monografija. S knjigom Williama Brooksa Tomljanovicha Strossmayera možemo skinuti s tog popisa. Njegova knjiga *Biskup Josip Juraj Strossmayer: Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj* doktorski je rad koji je dovršio 1997. pod vodstvom profesora Ive Banca na Sveučilištu Yale. Tomljanovich je svoj rad zamislio kao određenu reinterpretaciju Strossmayerovog ukupnog političkog, kulturnog i vjerskog djelovanja. Početna teza njegova rada je ta da je u većem dijelu hrvatske historiografije Strossmayer prikazivan iz perspektive 1918., odnosno 1945. godine. Tu ideološku upotrebu Strossmayera započeo je Ferdo Šišić, a nastavio je Viktor Novak koji je Strossmayera proglasio "apostolom jugoslavenskog jedinstva". Nakon 1945., prema Tomljanovichu, i dalje je prevladavala nekritička prosudba Strossmayera, jer nije istraženo biskupovo cjelokupno djelovanje nego se na osnovi parcijalnih istraživanja stvarala pogrešna slika o njegovim političkim nastojanjima. Doduše neki su rani radovi bili vrlo temeljiti (npr. Matija Pavić i Milko Cepelić: *Josip Juraj Strossmayer: Biskup bosansko-djakovački i sriemski god. 1850-1900 prigodom njegova pedesetgodišnja biskupovanja*, Zagreb, 1900-1904.), ali se zbog njihova nekritičkog pristupa mogu samo djelomično koristiti u daljnjim istraživanjima. Tomljanovich tako u svom radu nastoji rekonstruirati cjelovitu sliku Strossmayerova djelovanja. "Kako bismo shvatili Strossmayerova stajališta o nacionalnim, kulturnim i vjerskim pitanjima njegova vremena, nužno je razmotriti sve njegove djelatnosti i interese, te prosuditi kakva su ga načela vodila." Dati potpuni sud o Strossmayeru čini se kao vrlo ambiciozan projekt koji bez obzira na veliki trud autora nije moguć, ne zato što je riječ o Strossmayeru, već zato što totalna povijest sama po sebi nije moguća, kako nam je to pokazala postmoderna teorija. Pripisavši svojim prethodnicima ideološka uvjetovanja Tomljanovich je svoju

poziciju očito zamislio kao mjesto oslobođeno ideologije. No apsolutna objektivnost je nemoguća, jer je svako historiografsko istraživanje prezentističko i ovisno o poziciji autora (uvjetovanost svjetonazorom, institucionalna uvjetovanost itd.).

Tomljanovich je svoj prikaz Strossmayera započeo s 1848. koja je prema njemu bila važna za biskupovo kasnije političko djelovanje. Položaj dvorskog kapelana dao je Strossmayeru odličan uvid u tadašnja događanja i omogućio mu je imenovanje đakovačkim biskupom. Ključna godina za Strossmayera prema autoru je 1861. kada biskup potpuno "artikulira svoju političku ideologiju". Nakon prikaza događaja vezanih za 1861. autor između ostalih važnih tema vrlo detaljno analizira materijalnu osnovu biskupove političke moći. Zanimljivo je Tomljanovichevo objašnjenje biskupova odnosa prema južnoslavenskom pitanju, koje iznosi u šestom poglavlju (*Oreškovićeve zavjera*). Budući je Strossmayer bio uvjereni austroslavist, tajni plan sa Srbijom za Tomljanovicha je samo kratka i prolazna epizoda u biskupovu političkom djelovanju. Važan dio Tomljanovicheva rada obuhvaća analiza Strossmayerove vjerske politike koju prikazuje u osmom poglavlju (*Unija istočne i zapadne crkve*). Pored toga autor u desetom poglavlju (*Prvi vatikanski koncil*) daje odličan prikaz biskupove značajne uloge na vatikanskom koncilu.

Knjiga Williama Tomljanovicha *Biskup Josip Juraj Strossmayer: Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj* zasigurno je najbolja knjiga koja je do sada napisana o biskupu Strossmayeru, te je kao takva nezaobilazno štivo za svakoga tko se bavi političkom, vjerskom i kulturnom poviješću Hrvatske u drugoj polovini 19. stoljeća.

Dinko Župan

Tomislav MARKUS, *Predstavke županija i gradova Banske Hrvatske 1861.-1867. Izabrani dokumenti* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Biblioteka Hrvatska povjesnica, 2002.), 313 str.

Iznimno zanimljiva i vrlo složena povijesna problematika revolucionarne 1848., a potom i kretanja u Trojednoj Kraljevini, ali i šire zahvalna je povijesna problematika koje se prihvatio Tomislav Markus, viši znanstveni asistent pri zagrebačkom Hrvatskom institutu za povijest. Krajem 2002. ovaj je autor objavio novu knjigu u kojoj se bavi povijesnim zbivanjima u Banskoj Hrvatskoj nakon vojnog poraza u Italiji i sloma centralističko-hegemonističkog Bachova apsolutizma, a što je nagnalo Dvor na povratak ustavnog poretka u monarhiji.

Markusova knjiga sastoji se od dva dijela, odnosno autor u prvom dijelu (str. 17-83) kroz predgovor i uvodnu studiju čitatelje upoznaje s Bansom konferencijom i političkim zbivanjima za kojih su spomenute predstavke hrvatsko-slavonskih županija i gradova i nastale, dok je u drugom dijelu knjige (str. 85-297) objavljena građa. Riječ je o predstavkama upućenim Saboru, Dvorskoj kancelariji, Namjesničkom vijeću i kralju, a od kojih je većina predstavljena u izvornom obliku.

Kao svojevrsan uvod prema objavljenoj građi autor progovara o Banskoj konferenciji, a koja je i formulirala predstavke na vladara te pripremila saziv Sabora. U tim predstavkama, koje je uglavnom formulirao Ivan Mažuranić, a koje su i pridodane u dijelu knjige gdje je objavljena građa, vidljivo je kako su i 1860. na 1861. kao i 1848. ključne probleme koji su se nastojali riješiti pred-

stavljale institucije i organi. Naime, predstavke kralju Franji Josipu i “*Naputak za privremeno uređenje □upanijah, slob. kotarah, sl. kr. gradovah, povl. tergovistah i seoskih obćinah*” samo su trebali potvrditi homogenizaciju i političku individualizaciju Trojednice, budući da je osnovnu razvojnu tendenciju predstavljalo osiguranje niza procesa, a koji bi na kraju rezultirali formiranjem moderne države u nacionalnim i etničkim granicama. Bila su to uglavnom pitanja koja su igrala veliku i značajnu ulogu u integracijskim procesima dugog trajanja, odnosno potreba za formiranjem ekonomske, političke, jezične, teritorijalne i ine druge zajednice. U duhu tih postavki formuliran je i hrvatski nacionalni i politički program koji je tražio ispunjavanje tih želja, temeljeći ih na historijskom pravu, političko-državnoj i državno-pravnoj tradiciji, pa stoga i ova tzv. državotvorna problematika prevladava u najvećem broju predstavki.

Obnova županijskog uređenja, a potom njihove prilike i događaji vezani uz zbivanja nakon *Listopaadske diplome* i otvaranja zasjedanja Hrvatskog sabora 1861. pa do njegova raspuštanja 1867. godine zorno se mogu iščitati u drugom dijelu knjige koji sadrži izabrane dokumente. Tu je u izvornom obliku predstavljeno oko stotinjak predstavki županija i gradova Banske Hrvatske u kojima su oni izložili svoje osnovne političke i državno-pravne zahtjeve, upućene saboru Trojedne kraljevine. Većina predstavljenih predstavki nastala je još 1861., a uz njih su ovdje svoje mjesto našli i izvodi iz zapisnika pojedinih županijskih skupština, koji nadopunjuju podnijete predstavke, te osnovni spisi Banske konferencije iz prosinca 1860. te siječnja 1861. godine. No, svakako najcjelovitije formulacije državno-pravne ideologije iskazane su u predstavkama Riječke i Zagrebačke županije, odnosno predstavkama kojih su autorstvo potpisali Ante Starčević i Dragojlo Kušlan.

Prema predstavkama vidljivo je kako je Hrvatski sabor, polazeći s historijskog prava i na temeljima hrvatske političko-državne i državno-pravne tradicije tražio političko-pravnu individualnost Trojednice. Unatoč nekim zahtjevima poput riječke, odnosno Starčevićeve predstavke više se nije tražio konačni raskid državno-pravnih odnosa s Ugarskom. To potvrđuju i zahtjevi izneseni u predstavkama jer se njima ustvari i nadalje, kao i 1848., teži stvaranju političke i državne organizacije, a koja se mogla osigurati osnivanjem osnovnih zemaljskih institucija i to prvenstveno samostalne vlade, potom osnutka Hrvatske Dvorske kancelarije u Beču itd. Formiranje takvog uređenja s obilježjima nacionalne, političke i državne samostalnosti, prema željama Hrvatskog sabora, dovelo bi do izgradnje demokratskog građanskog društva i formiranja parlamentarnog političkog sustava.

Isto tako treba i gledati kako je jedan od prvih zahtjeva bio onaj vezan uz povrat hrvatskog jezika kao službenog. I opet vrijedi isti princip jer uvođenje jezičnog standarda u škole, javne poslove i sveopću uporabu predstavlja jedan od osnovnih preduvjeta početka moderne zajednice, a vrlo je važan jer pridonosi razvoju komunikacijskih procesa te integraciji i homogenizaciji jednog naroda, te ujedno vodi očuvanju nacionalne individualnosti. Nadalje glavnu temu predstavki tvorila je želja za stvaranjem homogene teritorijalne zajednice jer bila je prisutna politička i teritorijalna rascjepkanost Trojedne Kraljevine. Glavne sporne detalje predstavljali su Međimurje (koje je Varaždinska županija željela prepustiti Zaladskoj županiji, odnosno Mađarskoj), pitanje sjedinjenja Dalmacije, kvarnerskih otoka, istočnih kotara Istre i pograničnih mjesta Kranjske i Štajerske s ostatkom Hrvatske. U vidu cjelokupnosti teritorija nije izostavljena niti Vojna krajina za koju je traženo da je najmanje što se može učiniti uključiva-

nje krajiških poslanika u rad Hrvatskog sabora te sjedinjenje barem u građanskim poslovima, a zatraženo je i izuzeće Senja ispod vojne uprave te njegovo priključenje Riječkoj županiji.

Iako je u predstavkama prevladavala državno-pravna i politička problematika u njima su svoje mjesto našli i drugi problemi koji su pritiskali Trojednicu. Naime, iako u gotovo neznatnom broju ipak se mogu iščitati problemi ekonomske prirode, preveliko porezno opterećenje, neriješeno agrarno pitanje, a u nekim predstavkama poput one Virovitičke županije od 1. srpnja 1863. traženo je uvođenje staroslavenskog jezika u liturgiju Katoličke crkve na tlu Zagrebačke nadbiskupije. Nadalje obnova županijskog uređenja kao polazišta i temelja hrvatske autonomnosti donijela je i niz zahtjeva za povratom autonomne županijske sudbenosti i financija. No, ona je ukazala na postojanje svojevrsnog upravnog dualizma u zemlji, tj. nominalno autonomnih županija i stranih financijskih, sudskih i redarstvenih organa s vrlo širokim ovlastima, a koji su bili odgovorni bečkoj vladi. Iako su temeljne političke probleme trebali predstavljati odnosi naspram Beča, Pešte i cjelokupne Monarhije oni nisu imali većeg učešća u predstavkama budući da je rješavanje saveza s Mađarima ostavljeno budućem Saboru, a pitanje austrijskih pokrajina i cjelokupnosti Monarhije izravno se kosilo s mogućnošću slanja poslanika u Carevinsko vijeće, što je s hrvatske strane stalno odbacivano. Uvođenjem dualističkog sustava te dolaskom Raucha i unionista na vlast od sredine 1867. potpuno je zamrla organizirana politička borba hrvatsko-slavonskih županija i gradova.

U duhu 48-aških postavki temeljili su se osnovni zahtjevi, vidljivi u samim predstavkama županija i gradova Banske Hrvatske, nakon povratka ustavnog poretka u Habsburškoj Monarhiji, a što nam zorno približava Markusova knjiga.

Naime, politička elita onodobne Kraljevine tražila je, na temelju historijskog prava i državno-pravne tradicije, *modus vivendi* buduće upravno-političke organizacije i upravo su zahtjevi ove vrste činili većinu predstavki, a ova knjiga će svakako pripomoći u daljnjem približavanju i osvjetljavanju domaće političke scene, odnosno ideja i ljudi koji su aktivno sudjelovali u zbivanjima Trojedne Kraljevine u prednagodbenom razdoblju 60-ih godina 19. stoljeća. Osobito stoga što je to samo jedan u nizu koraka unutar procesa dugog trajanja započetog još revolucionarnim zbivanjima 1848., a koji je uspješno okončan stvaranjem moderne hrvatske države koncem 20. stoljeća.

Mario Kevo

Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi* (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 291 str.

Državni arhiv u Zagrebu, nakladnička kuća "Dom i svijet" i Hrvatski institut za povijest izdavači su ove zanimljive knjige, koju je za tisak priredio dr. Stjepan Matković. Iako su hrvatski povjesničari i ranije isticali Peršićevu aktivnost u raznim razdobljima njegova života, široj znanstvenoj javnosti ona je bolje poznata zahvaljujući istraživanjima dr. Stjepana Matkovića (v. njegovu knjigu Čista stranaka prava 1895-1903, Zagreb 2001.). "Kroničarski spisi" nadopunjuju u tom smislu naša saznanja, ne samo o životu ovoga važnog čovjeka na hrvatskoj političkoj pozornici, nego nam mnogi kutovi te pozornice postaju osvjetljeniji zapisima koji su sada objavljeni.

Ponajprije riječ-dvije o autoru "Kroničarskih spisa", o kojemu u "Enciklopediji Jugoslavije" koja je izda-

vana pod direktorskom palicom Miroslava Krleže, ne nalazimo ni redka. Ivan Peršić rođen je u Zagrebu 6. travnja 1874. Školsku formaciju od pučke škole i realke do sedmoga semestra filozofije završio je također u rodnom gradu. Zbog osude za sudjelovanje u demonstrativnom spaljivanju mađarske zastave 1895. bio je isključen sa Zagrebačkog sveučilišta. Školovanje je nastavio u Beču i tu završio jednogodišnji trgovački tečaj i osmi semestar filozofije. No, kao životni poziv izabrao je novinarstvo. Kao novinar i publicist ostavio je ogroman broj priloga o mnogobrojnim problemima u raznim novinama te nekoliko brošura. Izbor važnijih publicističkih radova i novinskih članaka Ivana Peršića čitatelj može naći na str. 269-272. "Kroničarskih spisa". Još kao dječak počeo je simpatizirati Stranku prava. Nakon njezinog raskola 1895. priklonio se struji dr. Josipa Franka, koja je u svakodnevnom životu od suvremenika nazivana "frankovačkom", koji izraz je prihvatila kasnije i znanost. U raskolu frankovaca 1908. priklonio se struji Mile Starčevića, po njemu nazvanoj "milinovci". Za saborskog zastupnika bio je izabran 1906. (zastupnik III. izborništva grada Zagreba), 1911. (u kotaru Karlobag) i 1913. (u kotaru Velika Gorica). Nakon osnivanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Jugoslavije, Peršić je pripadao "Hrvatskoj zajednici", boreći se za federalizaciju nove države protiv unitarističke velikosrpske koncepcije. Aktivno je sudjelovao u životu grada Zagreba kao dugogodišnji gradski zastupnik.

Živio je oskudno, osobito pod kraj života kada je od 1947. na intervenciju prijatelja, dr. Svetozara Rittiga, dobivao mjesečnu akontaciju, a poslije uzalud molio Ivana Ribara za pomoć da može kupiti iz Švicarske lijekove protiv astme. Umro je u Zagrebu 17. srpnja 1949. Buduće povjesničare i cijelu hrvatsku kulturnu javnost zadužio je kroničarskim

zapisima, koje je ubrzo poslije njegove smrti otkupio Gradski arhiv u Zagrebu. Dr. Stjepan Matković je napravio selektivno izdanje tih zapisa, na koje želimo upozoriti naše čitatelje.

Prvi spis pod naslovom "Iz života i uspomena" Peršić je napisao 1922., a dopunio 1942. Slijedi "Drugi 'kip' Domovine (1891.)" pisan između 1941. i ožujka 1945. Treći spis "'Stari' umiru – 'mladi' se dižu" pisan je 1930-ih godina i dovršen 1942., dok je četvrti, pod naslovom "Iz hrvatske politike pola vieka prije osnutka Banovine Hrvatske 1914-1939." napisan 1939. Peti spis, "Prilozi za upoznavanje života i rada vodje Stjepana Radića", završen je 1944., a posljednji objavljen u ovoj knjizi, "Prve godine diktature kralja Aleksandra", Peršić je počeo pisati 1940., a dopunjavao ga je do 1947. Činjenica da spisi nastaju u različito vrijeme, s većim ili kraćim odmakom od vremena zbivanja, ne umanjuju doduše privlačnost, ali je kroničarska vrijednost zato ostala povjesničarima teži problem, no ne i vjerodostojnost autora. Karakter spisa je različit. Ponegdje je autor klasičan kroničar, memoarist, ponegdje analitičar hrvatske politike, feljtonist, polemičar. Budući da obuhvaća veliko razdoblje, od 80-ih godina 19. stoljeća do Drugoga svjetskog rata, istraživači ovih razdoblja sigurno će naći u ovoj knjizi dosta toga na što će se moći osloniti kao na pouzdan izvor informacija.

Autor piše vrlo zanimljivo, ponekad čak napeto. Karakterizira ga veliki dar opažanja. Zabilježio je mnoge pojedinsti kojima dočarava atmosferu, približava osobe, koje nam postaju prirodnije, ljudskije. I ono što smo ranije "knjiški" znali, kao npr. o kultu Zrinskog i Frankopana, kojega su pravaši razvijali, Peršićevim zabilješkama postaje nam stvarnije, bliže, jasnije. Najvažniji ljudi hrvatske politike, osobito pravaši (Starčević, Folnegović, Frank, Harambašić, Kumičić itd.) su u prirodnom

ambijentu: u svojem vrtu, kući, krčmi, na šetnji, sa svojom cigarom u ustima (Ante Starčević je pušio najjeftinije kratke cigare tzv. šuster-kube), bolestima, sklonostima. Svi oni nam, kad pročitate ovu knjigu, postaju stvarniji, slika vremena u kojem žive jasnija. Tako i, kao što već rekospo, kult Zrinskog i Frankopana, koji nastaje u razgovorima pravaških prvaka u krčmi Peršićevog oca, pravaškog agitatora, čiji bariton na tom poslu u večernje sate u Ilici čitatelj kao da čuje dok viče "Udri, udri in der Stadt magjaronom štrik za vrat!" Krčme tada nisu bile samo obične rakijašnice. Bilo je tu kulturnih programa, opernih arija, nastupa glumaca, govora uglednih političara poput Folnegovića, s kavanskog stola znao je govoriti i Matoš. To su baš ona burna vremena kad je Stranka prava stala u politiku uvoditi sve šire slojeve, i kad se za nju naročito zanimao obrtnički stalež. Pisac nam sjajno opisuje kako knjige Šenoe, Kumičića, pjesme Harambašića idu "od ruke do ruke, iz obitelji u obitelj". "Poslije Harambašićevih 'Ružmarinka', mislim da se polovica zagrebačkoga krasnog spola zaljubila u pjesnika. (str. 38). Đaci su gutali njegove "Slobodarke", iz kojih je Zajc uglazbio "Zrinsko-Frankopanku". "Pjevačka ju društva kao sladki med prihvatila. Brzo je ta pjesma orila širom Hrvatske" (str. 38).

Vrlo je zanimljiv opis kako se novopridošla Zagrepčanka sa Sušaka, "Sloboda", borila s ugladenim starim Zagrepčaninom "Obzorom" za prestiž u glavnom hrvatskom gradu. Posebno je zanimljiva predizborna borba za glasove, pri čemu Khuenova stranka nije štedjela novac, a ni opozicija se, ovisno o financijskim prilikama u kojima se nalazila, nije ustručavala doći tako do kojega glasa više. Puno novih detalja doznajemo a aferi s arhivskom građom poradi čega je Gržanić Khuenu uzvratilo nogom u tur, a ovaj odmazdom dokazujući da nije bio udaren, jer bi ga ta uvreda kao plemića onesposobila za funkciju bana. Davidu Starčeviću je montiran proces na

kojem je dobio šest godina robije. "U nizu progona protiv pristaša stranke prava, koji su svojim žrtvama prelazili njezinu mladu i još nerazvijenu snagu, ova je osuda Davida djelovala kao razarajući orkan, kao prolom oblaka na život i rad stranke prava. Drugo izdanje prilika, kakove su nastale poslije Kvaternikove nesreće u Rakovici" (str. 57). Teške prilike za stranku i osobito njezino glasilo tražile su hitnu pomoć. Kumičić, koji je "ne jednom pripovijedao, kako je u nekakvoj maloj tavanskoj sobici morao pisati, zimi, u neloženoj peći, sa zimskim kaputom i šeširom na sebi, drhćućih prstiju", sjetio se furlanskog Židova Girolama Priestera, tražio od njega pomoć, a ovaj je stranci "opetovano pomagao" (str. 58-59). Potresan je prikaz povratak Davida Starčevića s robije. "Porušena tijela, sav dršćući, jedva je stupao u priredjeni fijaker. Još mu nije bila ni pedeseta. David od pred pet godina i sada! Od tužnoga pogleda i meni su stala koljena klecati. Nisam se ufao u blizinu da ne zaplačem" (str. 63). Pravi scenarij za nekoga budućeg režisera. S Khuenom-Héderváryjem nije bilo šale. Uništavao je egzistencije, pa ako treba ljude slao i u ludnicu. No, Davidovi suci su svi čudno završili: istražni sudac Šušaković se ustrijelio, državni nadodvjetnik Krajčović, kasniji podban, se otrovao, predsjednik suda umro od naprasne smrti (str. 62-63).

Vjerodostojnost Peršićevih zapisa o raznim problemima potvrđena je i iz drugih izvora. Recimo npr. o raskolu u Stranci prava i Starčevićovoj naklonosti Franku. I on potvrđuje da je Starčević smrtu presudu svojoj životnoj političkoj misli potpisao programom iz 1894., ne pod utjecajem bolesti, nego zahvaljujući spretnosti i naporu nećaka Mile Starčevića, kojega je neizmjereno volio. Njegovom "'striček' simo, pak 'striček' tamo" ima se zahvaliti da je Starčević potpisao taj program (str. 76). Dosta novih zanimljivih detalja naći ćemo u

spisima o spaljivanju mađarske zastave 1895., o porođajnim mukama prvoga broja "Hrvatskog prava" i prvim koracima Čiste stranke prava. Svakako se činjenici da je zapise pisao dosta kasnije nego su se događaji dogodili, ima zahvaliti velika simpatija s kojom Peršić piše o glavnom konkurentu Josipa Franka, Franu Folnegoviću, tvorcu "modernog pravaštva", "novoga kursa" Stranke prava. Njegova ocjena značenja Frana Folnegovića za Stranku prava, osobito neumorni rad kojim je "držao kontinuitet stranke od 1871. do njezina uskrsnuća 1878. akcijom na Rijeci", kada je pokrenuto glasilo, pa kasnije kada je okupio oko sebe Davida i Milu Starčevića, Barčića, Hinkovića, Geržanića, Tuškana, Laginju, Stjepana Miletića, Harambašića, Kovačića, Prodana, Supila, Trumbića i "prisilio Antu Starčevića da živ ne klone, već da nastavi tamo, gdje je poslije Rakovice sustao i prestao! Folnegović je radio, pisao, putovao, govorio, tumačio, uvjeravao, dokazivao, predobivao i osvajao, dok nije skupio četru pred kojom je Starčević morao kapitulirati i njoj se na čelo opet postaviti" (str. 106), ta ocjena morat će se u Folnegovićevoj biografiji itekako uzeti u obzir. Znanost je objasnila ulogu Frana Folnegovića u stvaranju "modernog pravaštva", dakle u pokušaju transformacije Stranke prava kojom bi se oslobodila pečata veleizdajničke stranke i postala stranka sposobna da pomiri interese Hrvatske s interesima dinastije i Monarhije u skladnom kompromisu i tako preuzme vlast u Hrvatskoj. On se u tome pokušao osloniti na Mađare i zato ga Peršić, uz sva priznanja Trumbiću i Supilu, smatra duhovnim ocem Riječke rezolucije (str. 156). Prema Peršićevim zapisima Fran Folnegović je interesima Hrvatske žrtvovao i svoju imovinu, i trpio napade, a prolazna epizoda članstva u masonske loži motivirana je željom da se i odatle pomogne ostvarenju hrvatskih interesa. Povjesničar mora požaliti što Peršić nije s više pažnje objasnio razloge svoje političke privrženosti Čistoj stranci prava i

dr. Franku. Svakako su dragocjeni detalji kojima nam predstavlja obitelj Frank još iz vremena kada je s Vladimirom Frankom išao u školu. Ali kao novinar koji je svaki dan išao na "brifing" dr. Josipu Franku, svakako je upućeniji bio u zbivanja oko njega, nego što nam je ostavio u svojim zapisima. Ovo možemo požaliti jer je o Franku kod nas stvorena slika uglavnom na temelju onoga što su o njemu govorili protivnici.

Iz obilja podatka koje donosi Peršić za razdoblje do prvoga svjetskog rata, skrenut ćemo pozornost na njegovu ocjenu značenja antisrpskih demonstracija 1902. i antimadžarskih demonstracija 1903. "Ti su nemiri (tj. antisrpske demonstracije 1902. – M.A.) vlastodršcima možda najneugodnije upali, jer su sa bunama na proljeće 1903. mnogo doprinijeli, da je Beč morao odustati od aneksije Herceg-Bosne kao na 25-godišnjicu okupacije u zadnji još pogodni za nj dvanaesti sat dok je još bio polubog Kallay bio na životu, a Srbija se gušila u blatu Šašinog braka s Dragom Mašinkom" (str. 139). Ovo zanimljivo mišljenje zavrjeđuje i ozbiljno istraživanje. Peršić ga je izgleda temeljio na dojmu koji je Fran Folnegović stekao iz razgovora s Kallayjem da bi aneksija trebala biti provedena o 50. obljetnici vladanja Franje Josipa I. 1898. ili najkasnije 1903. (str. 107).

Svaki podatak o Hrvatskoj u vrijeme, u našoj historiografiji izrazito zanezarenoga, Prvoga svjetskog rata veoma je dragocjen. Iz zapisa Ivana Peršića saznajemo ne samo da je glasilo milinovaca "Hrvat" antantofilski orijentirano, nego da je i javnost bila antantofilska. Publika je lupajući napuštala galeriju Hrvatskog sabora kada se Stjepan Radić svojim govorima javljao "kao slavitelj niemstva a kuditelj Rusije i Engleske te entante" (str. 192).

Ivan Peršić posebno je kritičan prema Stjepanu Radiću. Počevši od Radićevog karaktera do najkrupnijih nje-

govih političkih poteza, ocjena je negativna: demagog, prevrtljivac, umišljen da je predestiniran za "vođu". Zato je u stalnoj svađi s prvcima drugih stranaka, napose je bez povoda nesmiljeno napadao Franka u kojem je vidio takmaca za mjesto "vođe", na koje je sam sebe postavio, prema obavijestima koje vidimo kod Peršića, već 1896., nakon smrti Ante Starčevića (str. 203-207; 212-216). Peršić konstatira Radićeve metamorfoze od srbofila i fanatika svoje fiksne ideje o slavenskom bratstvu, koji je spreman poginuti i izložiti opasnosti vlastitu obitelj za vrijeme demonstracija 1902., koji 1904. u Beogradu kliče kralju Petru Karađorđeviću kao "jugoslavenskom kralju", koji u Bjelovaru izjavljuje "da svaki Hrvat ima biti za glavu kraći, koji ne priznaje Srbe", do zajedničkih misli i težnji s frankovcima od 1909. i osobito u ratu. Peršić to objašnjava slabošću Radićeva karaktera, što je svakako vrlo pojednostavljena ocjena. Te promjene u Radićevoj taktici treba tražiti u političkim prilikama. Zato je teško suglasiti se s Peršićevom ocjenom po kojoj je sveukupni rad Stjepana Radića na hrvatskoj političkoj pozornici teško štetio hrvatskom narodu (str. 211).

Peršić naravno nije mogao biti upućen u sve događaje i osobito zakulisne igre u "Eshaeziji", kako je stalno novu državu stvorenu 1918. nazivao, ali detalji koje iz toga razdoblja donosi, dragocjeni su povjesničarima. I opet optužuje Radića i HSS za neuspjeh sjedinjenja svih hrvatskih oporbenih stranaka koje su htjele ući u HSS. Peršić nam prikazuje zbivanja oko zagrebačkoga Gradskog zastupstva, čiji je bio član i čiji utjecaj nije bio bez značenja. Ovdje doznajemo iz "prve ruke" i razloge "poklonstvene misije" Svetozara Rittiga i Meštrovića beogradskom kralju, za koju tvrdi da je bila isključivo u općem, hrvatskom interesu, što pokazuje i njihovo kasnije odbijanje da prime čast sena-

tora, a Rittig je k tome položio čast gradskog zastupnika s vidljivim žalcem protiv kralja (str. 242-243, 261). S Rittigom je Peršić ostao u dobrim odnosima sve do smrti. U ovom posljednjem poglavlju pod naslovom "Prve godine diktature kralja Aleksandra" Peršić iznosi onoliko koliko je osobno znao. Naravno da u detalje mučne borbe HSS s velikosrpskim krugovima na čelu s kraljem nije bio dovoljno upućen. No s kakvim se kraljem moralo računati pokazuje i činjenica, da je taj u trećem koljenu svinjar u jednoj maloj siromašnoj zemlji uzimao godišnju plaću od milijun dolara, dok je predsjednik najbogatije države na svijetu, Sjedinjenih Američkih Država, u isto vrijeme imao godišnju plaću samo 60 000 dolara (str. 263).

"Kroničarski spisi" su dragocjen pri nos jednoga uvaženog sudionika političkih zbivanja posljednjeg desetljeća 19. stoljeća i prvih desetljeća 20. stoljeća, vrijedan i koristan izvor na kojega će se moći osloniti povjesničari u traženju odgovora na mnoga pitanja ovoga važnoga perioda naše prošlosti. Priređivač knjige i izdavači obogatili su našu historiografiju ovim izdanjem, i uz to se odužili Ivanu Peršiću, koji nas je zadužio korisnom ostavštinom. Kad uzmemo u obzir žalosnu činjenicu da nam je rijetko koji od najutjecajnijih ljudi naše politike ostavio zapise, izuzimajući brošure koje su više nego izvori ovakve vrste opterećeni subjektivnim pristupom, Peršićeva ostavština, objavljena u ovoj knjizi, dobiva na vrijednosti.

Na kraju nam je priređivač donio izbor iz bogate Peršićeve bibliografije, literaturu i popis novina koje spominje u spisima, dopunsku povijesnu literaturu problema kojima se bavi Peršić: o povijesti pravaštva, o političkom položaju Srba u Hrvatskoj, povijesti hrvatskih stranaka između dva svjetska rata, literaturu koja nadopunjuje podatke o povijesnom Zagrebu, popis banaka i financij-

skih udruga, koje se spominju u spisima, te popis tuđica i manje poznatih izraza, kojima spisi obiluju. Sav nam ovaj korisni dodatak olakšava čitanje spisa. Izdanjem ovih zapisa priređivač i izdavači napravili su dobar, vrijedan i koristan posao, a autora predstavili i široj čitateljskoj publici i tako ga otrgnuli od nezasluzenoga zaborava.

Mato Artuković

Mladen OBAD ŠĆITAROCI i
Bojana BOJANIĆ OBAD
ŠĆITAROCI, *Dvorci i perivoji u
Slavoniji – od Zagreba do Iloka*
(Zagreb: Naklada Šćitaroci,
1998), 447 str.

U izdanju Naklade Šćitaroci objavljena je 1998. godine knjiga *Dvorci i perivoji Slavonije – od Zagreba do Iloka*. Ova je knjiga nastavak knjige *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*. Knjiga je nastala kao rezultat znanstvenog istraživanja na znanstvenom projektu Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

U uvodu su autori prikazali povijest i umjetnost Slavonije, gospodarski razvoj i prirodne osobitosti ovog područja, povijest slavonske županije te slavonska vlastelinstva i plemstvo. Nadalje, autori su prikazali dvorce i kurije kategorizirajući ih prema rasprostranjenosti (županijama, gradovima i općinama), stanje očuvanosti krajem 20. stoljeća, prema vremenu izgradnje, ambijentalnom ustroju i arhitektonskim karakteristikama. U sljedećem poglavlju obradili su perivoje prema stanju održavanja krajem 20. stoljeća, njihovu nastanku, smještaju, veličini, stilskim karakteristikama te elementima njihovog oblikovanja.

U uvodu autori objašnjavaju teritorijalno određenje Slavonije, definirajući ga kao područje od Zagreba do Iloka polazeći od činjenice da se Slavonija u prošlosti prostirala na puno većem prostoru od današnjeg. Nadalje, donose kratki prikaz povijesti Slavonije od prethistorije do raspada Austro – Ugarske Monarhije. Ovaj je prikaz fragmentaran, ali je prihvatljiv jer su autori vjerojatno željeli prikazati osnovne karakteristike povijesnog razvoja ovog područja.

Nešto su detaljnije prikazali umjetnosti u Slavoniji od prethistorije do današnjih dana. Pri tome su naročitu pažnju posvetili najvažnijim u srednjem vijeku te najvažnijim sakralnim i svjetovnim objektima na ovom području u 18. stoljeću.

Autori su fragmentarno prikazali i gospodarstvo Slavonije od oslobođenja od osmanske vlasti do 1914. godine. Naglasili su samo glavne odrednice gospodarskog razvoja ovog područja (urbari, osnivanje manufaktura i iskorištavanje kvalitetnih i bogatih slavonskih šuma).

Također su ukratko prikazali prirodne i klimatske karakteristike Slavonije. Pisci ove knjige nisu prikazali utjecaj ovih osobina na društveno – ekonomski razvoj ovog područja, ali to je razumljivo budući da su autori arhitekti a ne geografi i povjesničari.

Nadalje, prikazali su ukratko povijest nastanka županija na ovom području te kratku povijest Bjelovarsko – križevačke, Požeške, Virovitičke i Srijemske županije. Među slavonske županije uvrstili su i Bjelovarsko – križevačku županiju iako ova županija nije pripadala u slavonske županije. Međutim, to je razumljivo budući su Slavoniju definirali kao područje istočno od Zagreba do Iloka. Prihvati li se ovakvo objašnjenje, može se zaključiti da su autori bili pomalo nedosljedni jer je iz

popisa dvoraca i kurija vidljivo da su neki od njih bili na području Zagrebačke i Varaždinske županije, a njih u knjizi nisu obradili.

Autori su ukratko prikazali povijest nastanka vlastelinstava u prvoj polovici 18. stoljeća (proces dekameralizacije), kategorizaciju prema veličini i nacionalnoj strukturi vlasnika. Također, ukratko su prikazali povijest vlastelinstava od 1848. godine do kraja drugog svjetskog rata te su objasnili vlasničku i pravnu terminologiju. Autori donose popis veleposjeda i njihovih vlasnika u Hrvatskoj i Slavoniji iz 1902. godine. Na kraju uvodnog dijela knjige autori donose kratko povijest nastanka slavonskog plemstva.

Autori na početku poglavlja o dvorcima donose definiciju dvorca upozoravajući čitatelja da dvorci nisu lijepe zgrade koje upućuju na značaj vlasnika nego sklop stambenih i gospodarskih objekata, perivoja, voćnjaka, vrtova, okolnih šuma, oranica i livada. Također, su upozorili na razliku između dvoraca i kurija.

Autori donose podatke o smještaju dvoraca i kurija prema teritorijalnom ustrojstvu promatranog područja (općine, gradovi i županije). Prikazali su stanje očuvanosti svakog objekta krajem 20. stoljeća. Utvrdili su da ih je polovica bila u dobrom stanju. Također, autori su kategorizirali dvorce i kurije prema današnjoj namjeni te upozoravaju na neprimjerene pregradnje u interijerima objekata i izgradnji u okviru perivoja nekih objekata koji narušavaju njihovu izvornost objekata i okruženja.

Autori su kategorizirali dvorce i kurije prema razdobljima izgradnje. Obuhvatili su razdoblje od kraja 16. do početka 20. stoljeća. Pokušali su utvrditi arhitekta koji su ih projektirali, ali su, na temelju trenutno dostupnih podataka, uspjeli utvrditi imena projekatana nekoliko objekata. Ustanovili su da su neki

objekti nastali pregradnjom i preuređenjem srednjovjekovnih objekata. Također, su smjestili sve dvorce i kurije u prostor kategorizirajući ih prema položaju u naselju, krajoliku, obliću terena, stranama svijeta, odnosu dvorca i gospodarskih zgrada, dvorca i kapele, ulaznih aleja itd.

Autori su prikazali arhitektonsko obilježje dvoraca i kurija. Pri tom su analizirali stilska obilježja (od kasne gotike srednjoeuropske varijante renesanse, i ranog baroka do neoromantizma i historicisma (od 16. do 20. stoljeća), tlocrtne oblike (četverokrilni, trokrilni te pravokutni tlocrt te drugi tlocrtni oblici), površinu, pročelja, obrambene elemente, te njihovu unutrašnjost.

U sljedećem poglavlju obradili su perivoje oko dvoraca i kurija. Utvrdili su stanje njihove očuvanosti krajem 20. stoljeća te da nijedan nije u dobrom stanju, a svega nekoliko perivoja održavaju se prema potrebi. Nastojali su ustanoviti uništavanje, zapuštanje i upropaštavanje perivoja u 20. stoljeću, a naročito u drugoj polovici 20. stoljeća te uzroke ovih aktivnosti. Autori su kategorizirali perivoje prema vremenu njihovog nastanka, smještaju u prostoru, stilskim obilježjima (barokni, romantičarski i historiciistički) te elementima oblikovanja. Također ukratko obavještavaju čitatelja o veličini perivoja.

Najveći dio knjige posvećen je pregledu dvoraca, kurija i perivoja. U ovom pregledu obrađeno je 60 dvoraca i kurija te perivoja oko tih objekata. U opisu svakog objekta donose i podatke o povijesti plemićkih obitelji. Autori su u bilješka-ma donijeli životopise svih važnijih članova obitelji vlasnika objekata. Iz bilježaka je vidljivo da su autori proučili svu postojeću literaturu te pregledali dostupno arhivsko gradivo. Ovaj je pregled trenutačno najbolji prikaz povijesti slavonskih plemićkih obitelji od 18. do 20. stoljeća. Ovaj je knjiga još vrijdnija

uzme li se u obzir da autori nisu povjesničari, nego arhitekti pa su morali uložiti mnogo truda u istraživanje povijesti relativno slabo istražene povijesti vlastelinstava i plemićkih obitelji na ovom području.

Ova je knjiga bogato ilustrirana fotografijama dvoraca, kurija i perivoja. Također su prikazali pojedine stilske elemente karakteristične za stilske karakteristike pojedinih dvoraca, kurija i perivoja. Isto tako, svaki je prikaz pojedinog dvorca ili kurije bogato ilustriran slikama članova obitelji te slikama ovih objekata.

Na kraju u Zaglavku autori su se zahvalili mnogim pojedincima koji su im pomogli u prikupljanju, odnosno ustupanju pisane i grafičke povijesne građe ili su ih vodili po terenu. Također, zahvalili su se mnogim institucijama na pomoći u izradi ove knjige te na financijskoj pomoći u izdavanju ove knjige.

Ova je knjiga trenutno najbolji prikaz povijesti slavonskih plemićkih obitelji i njihovih članova od 18. do 20. stoljeća te slavonskih vlastelinstava. Također, prvi put su proučene arhitektonske i ambijentalne karakteristike svih slavonskih dvoraca i kurija te stilske karakteristike perivoja.

Milan Vrbanus

Branko ZAKOŠEK, *Brod na Savi – Slavonski Brod. Kulturno-zabavni i sportski život između dva svjetska rata* (Rijeka: Rival, 2002), 213 str.

Autor ove zanimljive knjige diplomirani je inženjer strojarstva. Rođen je 1930. u Slavonskom Brodu, u kojem je i proživio najveći dio života. Radio je u

tvornici Đuro Đaković u Slavonskom Brodu, a kao predstavnik tvornice na raznim dužnostima u Zagrebu, Indiji i Njemačkoj. Nakon povratka iz Njemačke zaposlio se u Rijeci u kojoj živi i danas. Do sada je objavljivao uglavnom stručne radove vezane za strojarstvo. Knjiga koju predstavljamo je prva izvan tog stručnog područja.

Zakošek nije imao znanstvenih ambicija, pa knjigu nije opremio uobičajenim znanstvenim aparatom i imenskim kazalima. Tek na kraju knjige naveo je samo nekoliko radova koji obrađuju brodske teme te novine i kalendare koje je koristio za svoje djelo.

Autor se je uglavnom držao kroničarskog, faktografskog (mehaničkog) nabiranja, citiranja, pričanja i prepričavanja o jednom pomalo zaboravljenom vremenu od kojeg i dandanas baštinitimo brojne kulturne, zabavne, društvene, sportske i duhovne vrijednosti.

Knjiga sadrži mnoštvo dojmljivih priča, crtica, pojedinosti, uspomena i sjećanja o usponima i padovima u društvenom, kulturnom, sportskom i zabavnom životu broskog građanstva između dva svjetska rata. Autor se služio sjećanjima suvremenika (dr. B. Stefanovića, I. Arnsteina, R. Delalle, F. Bognara i O. Budaka). U sadržaju su navedena sljedeća poglavlja: Uvod (7), Koncerti i kazališne priredbe (11-17), Društvene i klubske zabave (21-53), Izbor miss (57-67), Priredbe na otvorenom (71-77), Kino (81-86), Sport i rekreacija na Savi (89-111), Nogomet (115-126), Hazena (129-132), Sokolsko društvo (135-146), Teniski klub (149-151), Biciklizam i motosport (155-163), Planinarsko društvo (167-173), Izleti u brodske vinogorje (177-186), Lovačko društvo (189-193), Kolo jahača "Ljudevit Posavski" (197-200), Provođenje slobodnog vremena kod kuće (203-207) te Pogovor (211-212). Opremljena je većim brojem ilustracija, fotografija i razglednica te

novinskim isječcima, dokumentima i citatima (iz arhiva pojedinih brodskih obitelji).

Vrijednost ove knjige ogleda se u tome što je autor svoj brodski mozaik o društvenom životu (i slobodnom vremenu) u međuratnom razdoblju dopunio rijetkim preživjelim autentičnim kazivačima tj. "oralnom poviješću". Njihove iskaze o društvenom životu Broda u međuratnom razdoblju kombinirao je obavijestima koje je čuo, pročitao ili koje je sam proživio. Autor je vrlo slikovito i nadahnuto prikazao napore brodske građanstva da u jednoj maloj provincijskoj sredini njeguju profinjene stilove svjetske i europske društvene i kulturne "mode" naravno prilagođene svojim materijalnim mogućnostima, ukusima i sustavu vrijednosti.

Zakošek je o temi druženja u slobodnom vremenu progovorio na "svoj i brodski način" sjetno, iskreno i nadahnuto. Ponegdje je uspio živim bojama nadahnutog impresionista opisati dane svog brodske djetinjstva, kao nezaboravne slike s ruba sjećanja. Zakošekova knjiga je zapravo jedan nostalgični memento na društveni, kulturni, sportski, zabavni život Broda u međuratnom razdoblju. Vrijeme teče i ostavlja tragove u ljudima i prostoru, sjećanjima i materijalnim dobrima, u kulturnom, društvenom, zabavnom i svakom drugom naslijeđu. Povijest grada Broda zadnjih tri stotine godina ponajviše je određivao njegov strateški položaj i ratovi. Koliko god su se Brođani trudili stvoriti određena materijalna dobra, ljudske, civilizacijske i ostale vrijednosti ratni ciklusi su ih svaki put na svoj način poništavali, uništavali i razarali.

Prvo brodsko "zlatno doba" koje je započelo nakon Austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine narušio je prvi svjetski rat. Drugo "zlatno doba" prikazano u ovoj knjizi prekinuo je drugi svjetski rat. Dramatična iskušenja s koji-

ma se Brod suočio u Domovinskom ratu nisu predmet ove knjige, pa ih nećemo posebno komentirati.

U razdoblju brodskih "zlatnih doba" europeizaciju i modernizaciju Broda omogućavao je brzi napredak industrije, bankarstva, trgovine, prometa, hotelijerstva, obrta i dr., a sponu s velikim europskim središtima u poslovnom i kulturno-zabavnom smislu održavali su bogatiji domaći poduzetnici, obrtnici, trgovci, kulturni radnici, profesori, novinari, umjetnici, sportaši i dr. Značajno obilježje Brodu je dalo i etnički raznoliko stanovništvo uz dominantne Hrvate, bilo je tu Nijemaca, Srba, Austrijanaca, Židova, Mađara, Čeha, Talijana, Slovaka, Rusa, Poljaka i dr. Svi zajednički živjeli su u međusobnom uvažavanju i relativnoj toleranciji pridonošeći uvelike društvenoj raznolikosti gradskog života. Ispod površine tog "idilnog života" rastle su i događale se društvene, socijalne, nacionalne i međuetničke napetosti koje su uz naglašenu dominaciju vladajuće nacije i sučeljene interese velikih sila na ovom području dovodile u ratovima do uništenja većine tečevina i vrijednosti koje su Brođani u međuvremenu stvorili. Usprkos nesklonim okolnostima brodsko je građanstvo uspijevalo odnjegovati raznovrsne sadržaje kulturno-društvenozabavnog karaktera po uzoru na veće i bogatije sredine.

Na budućim je kroničarima, publicistima, memoaristima, povjesničarima i drugim istraživačima s većim talentom opažanja i sposobnošću za sinteze, obveza da ponude relevantnije odgovore o brodskoj povijesti kroz ovo i druga povijesna razdoblja. Skromna nakana autora ove knjige bila je, ne samo da oživi jedno zaboravljeno vrijeme, ljude i događaje već i da potakne daljnja istraživanja ove zanimljive problematike.

Josip Kljajić

Duško KLIČEK, *Grad Lipik - Fotomonografija: Pozdrav iz Lipika* (Lipik, 2002), 126 str.

U ovoj prigodi potpuno bi odgovarao Galileov uzvik "Ipak se kreće!", jer je svjetlo dana konačno ugledala jedna knjiga samo o Lipiku. I to ne bilo kakva knjižica samo reda radi, da nešto piše, već prilično luksuzno opremljena fotomonografija o povijesti mjesta zaključno s domovinskim ratom. Glavninu slikovnog materijala čine razglednice (njih 88) uglavnom s prijelaza 19. u 20. stoljeće pa se Lipik uistinu pokazuje u najboljem mogućem svjetlu. Za one manje upućene samo da spomenem da je Lipik u to vrijeme bio jedno od vodećih lječilišta Europe te okupljalište mondenih gostiju iz Austro-Ugarske Monarhije i šire.

Autor je knjigu službeno podijelio u dva dijela, prvi "Povijest Lipika" (17-42 str.) i drugi "Stare razglednice" (43-121 str.), premda još postoji uvodni te završni dio. U uvodnom dijelu (3-15 str.) nalazi se recenzija knjige koju je napisala saborska zastupnica Jadranka Kosor, riječ gradonačelnika te sažeci knjige na talijanskom, njemačkom, engleskom, mađarskom i češkom jeziku. U završnom dijelu nalazi se zahvala uredništva, bilješka o autoru te popis korištene građe i literature.

Prvo poglavlje kronološki prikazuje razvoj Lipika od malo poznate povijesti u doba Rimljana pa preko osmanskog osvajanja sve do dolaska u sastav vlastelinstva Jankovića 1760. godine. Puno više prostora posvećeno je razvoju Lipika nakon Jankovića kada počinje postupna modernizacija lječilišta koja će do 1890-ih dovesti Lipik na europsku razinu. Podižu se nove lječilišne zgrade, uređuje se perivoj, grade novi hoteli, prenočišta i ugostiteljski objekti. Neposredno uz lječilišni sklop nastaje

niz luksuznih privatnih vila za stanovanje od kojih je najstarija vila "Zinke" nastala na prijelazu 19. u 20. stoljeće a najmlađa vila "Savić" 1935. godine. Nakon šturog prikaza života u međuratnom razdoblju, autor ukazuje na glavne okosnice razvoja modernog grada - mineralnu vodu, lječilišni turizam i proizvodnju ravnog stakla.

Premda se netko može, ali ne mora, složiti s činjenicama iznesenima u povijesnom dijelu knjige, najveća vrijednost ove knjige jest to što je napisana. Do sada su postojale samo manje brošurice o ovom mjestu koje svojom negdašnjom ljepotom i nedavnim stradanjem zaslužuje puno više. Ali unatoč tome treba ukazati na nekoliko grubih previda za koje se ne može kriviti isključivo autora, koji u krajnjem slučaju nije ni povjesničar. Premda autor radu nastoji dati znanstvenu težinu pisanjem bilješki, ne treba biti stručna osoba da bi se brzo shvatilo kako se u tome ne snalazi baš najbolje. Druga primjedba odnosi se na objašnjavanje manje poznatih pojmova. Primjerice, autor je objasnio da je *streetball* ulična košarka (115 str.), ali nije objasnio kakvo je to *float* staklo koje se proizvodi u lipičkoj staklani (41 str.) ili *nonius* kobile uzgajane u ergeli (34 str.). Naime, *nonius* je pomična ljestvica za očitavanje desetinki jedinica na mjernim instrumentima, dok je *nonijus* teški polukrvni konj nekoć uzgajan u nizinskim područjima kojeg je postepeno potisnuo lakši lipicanac (*Hrvatski enciklopedijski rječnik* (Zagreb, 2002), 833). Problem je u tome što takve pojmove nitko nije provjerio i kad se još pored toga uzme u obzir prilično upitan pravopisni standard, dobijemo prilično neuveljavljivu cjelinu.

Drugi dio sa starim razglednicama podijeljen je na sljedeće cjeline: Pozdrav iz Lipika, Pogled na Lipik, Kursalon, Ulica vila, Perivoj, Wandelbahn, Lječilište, Lipikom okolo naokolo, Što je

pisano i zapisano o Lipiku, Treće stradanje Lipika te Lipik danas. Svaka cjelina započinje kratkim tekstom o nastanku zgrada na razglednicama i njihovoj sudbini kroz povijest. Međutim, uz razglednice se nalaze samo brojevi bez ikakvog popratnog teksta, što dosta otežava praćenje i ne daje nikakvu obavijest o vremenu prikazanom na razglednicama, jer se sve one običnom oku čine jednako stare.

I što reći na kraju? Ova će knjiga unatoč popriličnim zamjerkama popuniti veliku prazninu o povijesti Lipika, grada malog broja stanovnika ali velikog po čuvenju. Razglednice iz sjajnog doba lipičke povijesti probudit će sjetu kod svih onih koji su ga poznavali tako lijepog i zatim vidjeli njegovo potpuno razaranje. S obzirom da današnji srednjoškolci onoga kraja, a o mlađima da i ne govorimo, poznaju samo srušeni sablasni Lipik, ova će im knjiga možda pojasniti zašto je starijima taj gradić tako drag te zašto se vrijedi truditi da se u potpunosti obnovi kakav je bio. Preostaje se samo nadati da će to dogoditi prije nego zub vremena nekoć prekrasne vile sravnji sa zemljom.

Vijoleta Herman-Kaurić

Dragica GUCUNSKI, *Osječki perivoji i drvoredi* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2002).

Knjigom “Osječki perivoji i drvoredi” zaokružena je, za naše prilike, izuzetno plodna nakladnička djelatnost Državnog arhiva u Osijeku tijekom prošle 2002. godine. Riječ je o nizu znanstvenih i znanstveno-popularnih izdanja u kojima su obrađene, ili tek iz zaborava izvučene pojedine teme relevantne za cjelovito poznavanje slavonskog kulturnog i povijesnog miljea.

Knjiga doktorice Dragice Gucunski “Osječki perivoji i drvoredi” rezime je njenog višedesetljetnog aktivnog bavljenja zaštitom okoliša grada Osijeka – posebice njegovih perivoja i drvoreda. Sadržajno, knjiga nudi autoričino viđenje stanja perivoja i drvoreda u gradu Osijeku nekada i danas, te već takvim, cjelovitim pristupom, čitaocu nudi mogućnost komparativne analize toga stanja. Na žalost, nas, kao suvremenike, ta analiza ne može ispuniti zadovoljstvom. Naime, iz prikaza stanja osječkih perivoja tijekom 18. i 19., pa i sve do sredine 20. stoljeća, vidljivo je da je perivojima tada bila posvećena veća pažnja nego danas, te da su neki među njima, kao npr. “Gradski vrt”, bili među prvim javnim perivojima u svijetu. U prvom dijelu knjige autorica će “Gradskom vrtu” posvetiti ne mali prostor (naziva ga “neprežaljeni barokni perivoj”), detaljno opisujući njegov nastanak, razvoj, devastaciju nakon Drugog svjetskog rata, ali i njegovu floru i perivojnu arhitekturu – u onoj mjeri koliko su joj to omogućili dostupni povijesni izvori. Od danas nepostojećih gradskih perivoja u knjizi su obrađeni još “Generalski vrt” (nastao u drugoj polovici 18. stoljeća na području Gornjeg grada, omeđen današnjom Kapucinskom, Jägerovom, Europske avenije i Radićevom ulicom) i perivoj na Trgu svetog Trojstva.

Nakon što su predstavljene nekoć postojeći perivoji, autorica nas upoznaje s perivojima i drvoredima koji su nastali tijekom bliže ili dalje prošlosti, ali su se održali – uz različite nazive – sve do danas. Upravo su ti perivoji dali značajan doprinos doskora prepoznatljivom habitusu suvremenog Osijeka, kako na estetskom, tako i na ekološkom planu. Riječ je o “Perivojima hrvatskih velika- na”, većim ili manjim perivojima povezanim uličnim drvoredima (“Zrinjevac”, “Šetalište Petra Preradovića”, “Perivoj na Trgu Ljudevita Gaja”, “Šetalište kar-

dinala Franje Šepera”, te perivoji kralja Tomislava, Krešimira IV., kneza Branimira, kralja Držislava, kraljice Katarine Kotromanić-Kosača i perivoj na Trgu bana Josipa Jelačića). Svi oni obrađeni su na način kako su obrađeni i perivoji koji danas više ne postoje, a o kojima je u ovom tekstu već bilo riječi.

Knjiga Dragice Gucunski još jedan je prilog cjelovitoj prezentaciji, kako povijesne, tako i suvremene kulturne baštine Osijeka. Knjiga je dojmljivo opremljena, s mnoštvom kvalitetnih fotografija i planova čija uloga uvelike nadilazi puki vizualni hedonizam. Dapače, slikovni prilozima ovdje su, između ostalog, i u funkciji izvorne građe dobro ukomponirane u tekstualni dio knjige. Ako je čitamo kao publicističko štivo, mišljenja sam da u potpunosti zadovoljava najrazličitije interese, pa i one zahtjevnijih čitatelja. Ako joj pak pridemo kao znanstvenoj monografiji, treba konstatirati da ona nije lišena određenih propusta (česta ponavljanja, gotovo isključivo oslanjanje na literaturu, pretjerana doza patetike, ne prevelika, ali ipak prisutna diskrepancija između historiografskog i onog dijela knjige u kojem se obrađuje flora osječkih perivoja), propusta koji nisu diskvalificirajući, već poticajni za neka buduća znanstvena istraživanja.

Borislav Bijelić

Miroslav BAUER, *Nogomet u Strizivojnoj 1927.-2002.* (Strizivojna-Đakovo: NK Šokadija i Matica hrvatska, 2002), 216 str.

U hrvatskoj historiografskoj produkciji zavičajne knjige nisu novina. Sve se češće pojavljuju knjige u kojima je istraživačka tema i povijest sporta. Međutim, djela na tu temu još uvijek nisu u hrvatskoj historiografiji dovoljno

zastupljena i obrađena. Ponajviše stoga jer monografije i djela posvećena povijesti sporta hrvatska historiografija ne prepoznaje i neopravdano svrstava u djela zavičajnih povjesnica koja svojim relativno uskim temama (pojedine sportske grane) ne teže cjelovitosti. Da i zavičajna povijest iz povijesti sporta, i to na temu jedne sportske grane, može biti istraživački i izdavački pothvat svjedoči knjiga gornjega naslova.

U knjizi *Nogomet u Strizivojnoj 1927.-2002.* mr. sc. Miroslav Bauer, vrsni znalac najpopularnijeg sporta na svijetu, zapažen igrač, trener i dugogodišnji član NK Šokadija iz Strizivojne, na vrlo zanimljiv način opisao je povijest jednog amaterskog sportskog kluba. Autor se nakon dugogodišnjeg istraživačkog rada i samozatajnog prikupljanja podataka i fotografija potrudio istražiti i ispriopovijedati 75 godišnji povijesni hod igranja nogometa u Strizivojnoj i djelovanje NK Šokadija u tom malom slavonskom mjestu nedaleko od Đakova. Knjiga, gotovo spomen-monografija, na najbolji način popularizira povijest sporta u hrvatskoj historiografiji.

Autor je uspio čitateljima zorno prikazati mukotrpan put jednog amaterskog kluba, stalnu borbu igrača, uprave i trenera, i to ne samo s financijskim i kadrovskim problemima nego i s okolnostima koje su se nametale zbog ovih ili onih (ne)prilika. U svakom od poglavlja zanimljivo je obrađen rad i djelovanje agilnog sportskog društva koje je ostavljalo i ostavilo traga ne samo u klubu, među mještanima Strizivojne, nego i izvan granica Hrvatske. Sportske događaje u Strizivojnoj vezane uz NK Šokadija autor vješto uklapa u opća zbivanja 75 godišnjeg razdoblja tako da čitatelj dobiva cjelovitu sliku nogometnih i sportskih zbivanja i rada u klubu.

Sadržaj knjige podijeljen je u nekoliko cjelina poput “Povijesnoga hoda”, “Djelovanja nogometnog kluba po dese-

togodišnjim razdobljima”, i to 1965. – 1975., 1976. – 1985., 1986. – 1991. godine te “NK Šokadija u ozračju suverene i samostalne Republike Hrvatske”. Poglavlje pod naslovom “Natjecanja 1952. – 2002.” svakom čitatelju te male sportske povjesnice otkriva rezultate i prvenstveni plasman kluba u navedenom razdoblju. Poglavlja “Šokadija i mi”, “Popis igrača NK Šokadija Strizivojna (1927. – 2002.)” i “Oni imaju najduži staž...” jedna su vrsta imenoslovnice koja bilježi najznačajnije igrače, predsjednike, tajnike kluba, članove i članice upravnog odbora te abecednim redom sve registrirane nogometaše u 75. godišnjem djelovanju kluba.

Djelo je pisano jednostavnim i tečnim jezikom, jasno bez praznina. U dobro promišljenoj mjeri mr. sc. Miroslav Bauer sportska zbivanja i opise uklopio je u političke, tj. državne segmente povijesnih razdoblja. Monografija je jedna vrsta sinteze rada i djelovanja jednog malog nogometnog kluba. Autoru je uspjelo u zadanoj mjeri sažeti uspješne i krizne rezultate u dugogodišnjem djelovanju kluba. U knjizi su navedene brojne činjenice, događaji, imena te se vidi da je autor svoje spoznaje crpio iz pismohrana kluba i Nogometnih saveza Đakova i Slavenskog Broda te brojnih kazivanja i sjećanja članova uprave kluba, nogometaša i mnogih sudionika sportskih zbivanja u i oko NK Šokadija iz Strizivojne. Zbog toga je ova monografija kvalitetno sintezno djelo ponajprije stoga jer omogućuje da se za pamćenje sačuva najviše što je moguće od onoga što je u djelovanju i radu jednoga sportskog kluba - prešlo u jučerašnjicu, dijelom i u zaborav. Pisana jasnim i čitkim stilom s brojnim fotografijama koje čine s tekstom skladnu cjelinu ova knjiga, premda nema standardnih bilježaka ispod teksta, vrijedan je doprinos povijesti hrvatskoga sporta.

Knjigu je izdao NK Šokadija iz Strizivojne. Za izdavača potpisuju Stjepan Vragolović i Marinko Zirdum. Suizdavač je Matica hrvatska Đakovo, a glavni i odgovorni urednik je Andro Mršić. *Nogomet u Strizivojni 1927.-2002.* recenzirali su doc. dr. sc. Zlata Živaković-Kerže, mr. sc. Zdenko Jajčević i mr. sc. Josip Zbiljski. Prijevod sažetka na njemački jezik napisala je Snježana Babić, na engleski jezik Romana Čačija, a na mađarski Ilonka Sabo. Lektor je Miro Šola, grafička priprema HARDY Đakovo, a tisak Tiskara Budrovci.

Zlata Živaković-Kerže

Povijesni prilozii / Historical contributions, vol. 22 (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.), 240 str.

Krajem protekle (2002.) godine iz tiska je izašao novi svezak časopisa “*Povijesni prilozii*” kojeg izdaje Hrvatski institut za povijest, a u kojem radove objavljuju znanstvenici čiji je istraživački interes usmjeren prema povijesnim temama od antike pa gotovo do današnje suvremenosti, odnosno sve do prijeloma XIX. na XX. stoljeće. Uz nezaobilazne osvrtne, ocjene i prikaze, novi svezak časopisa znanstvenoj i stručnoj javnosti predstavlja radove devet hrvatskih te jednog poljskog znanstvenika.

Teme, predstavljene u novom svesku jednostavno bi se, a prema geografskim odrednicama, mogle podijeliti na dva tematska motiva, odnosno riječ je o radovima u kojima se razmatraju dalmatinske i slavonske teme. Ovdje svakako treba spomenuti i radove Milana Kruheka (“*Cetin, Denkmal kroatischer Geschichte und der Fortifikationsbaukunst*”, str. 75-96), Ivica Goleca (“*Ce-*

hovsko obrtništvo Banske krajine i vojnog komuniteta Petrinja”, str. 109-129) i Tihane Luetić koji nisu izravno vezani uz ova dva geografska pojma, ali tematika kojom se bave navedeni autori svaka-ko je zanimljiva i isuviše ne odudara od navedenih odrednica, budući da se tu radi o prostoru Vojne krajine i Banske krajine, koja je svojim višestoljetnim postojanjem bila duboko ukorijenjena u slavonsku povijest i svakodnevicu, ili pak o prvim studenticama zagrebačkog Sveučilišta koje nisu bile samo iz Zagreba. No, dva su rada izravno vezana uz slavonsku povijest, a njihovi su autori Damir Matanović i Josip Kljajić, zaposlenici brodske Podružnice Hrvatskog instituta za povijest.

“*Načela funkcioniranja unutrašnjeg tržišta brodske pukovnije (1769.-1857.)*” (str. 97-108) rad je nastao iz pera Damira Matanovića u kojem se znanstvenoj i stručnoj javnosti nastoje približiti značaj, važnost i pojedine osobitosti funkcioniranja trgovine na prostoru brodske pukovnije u spomenutom vremenskom razdoblju. Autor u radu progovara o tranzitnoj trgovini te o unutar-satnijskoj trgovini brodske pukovnije. Dok je glavninu tranzitne trgovine predstavljao uvoz iz Osmanskog carstva, ali i žitna trgovina iz južne Ugarske, unutar-satnijska trgovina bila je usko lokalnog karaktera, a usporedbom ovih tipova trgovine autor ukazuje na osobitosti cjelokupne brodske trgovine. Lokalna unutar-satnijska trgovina ovisila je o životnim uvjetima u kojima su živjeli krajišnici, o regulama i pravilima nametnutim “odozgo” iz vrlo jednostavnog, ali iznimno važnog razloga po Habsburšku Monarhiju. Naime, trebalo je očuvati jeftinog, a prijeko potrebnog vojnika. U radu nas autor upoznaje s nizom ograničenja nametnutih od Dvorskog ratnog vijeća i habsburških vlasti (institucija seoskih skladišta, ograničavanje cijena trgovačke robe administrativnim putem,

oduzimanje prava selima na održavanje sajмова, ...), ali i otegotnih okolnosti (nedostatak gotovog novca, postojanje kućnih zadruga, ...) za razvoj ove trgovine, kojima je jedini cilj bio očuvanje *statusa quo* na vojnokrajiškom tlu. Ukratko ovaj zanimljivi tekst prikazuje razvoj brodske trgovine kroz duže vremensko razdoblje, a tekst je upotpunjen i tablicama u kojima su prikazane administrativne limitacije cijena te popis sajмова u brodskoj pukovnji 1815. godine po mjestima i nadnevku održavanja.

Fortifikacijski objekti tzv. *čardaci* slavonsko-srijemskog Posavlja predstavljaju temu o kojoj promišlja Josip Kljajić (“*Vojnokrajiški čardaci u Slavonsko-srijemskom Posavlju u 18. i 19. stoljeću*”, str. 131-158). Autor u svom radu, a na temelju geografskih karata, nacрта i ilustracija od kojih je dio i reproduciran uz tekst, javnosti pojašnjava povijesni i tipološki razvoj te funkciju slavonsko-srijemskih *čardaka* i osmanskih pograničnih *karaula*, kao i etimološko značenje spomenutih naziva. Osim ilustracijama, kojima su vizualno približene ove obrambene građevine, tekst je upotpunjen i s desetak tablica, odnosno popisa vojnokrajiških *čardaka* Slavonsko-srijemskog Posavlja od početka 18. pa do tridesetih godina 19. stoljeća.

Od ostalih tekstova zastupljenih u ovom svesku “*Povijesnih priloga*” svakako valja izdvojiti i rad poljskog znanstvenika Piotra Źureka, zaposlenog na Historijskom institutu varšavskog Sveučilišta. Glavnu temu autorovih promišljanja predstavlja knez Adam Jerzy Czartoryski i njegov plan balkanske federacije nastao početkom 19. stoljeća za vrijeme njegova službovanja na dvoru ruskog cara Aleksandra I. (“*Prince Adam Jerzy Czartoryski and the plan of the Balkan Federation (1804.-1806.)*”, str. 159-166), dok nas Lovorka Čoralić svojim radom “*Prilog poznavanju prisutnosti i djelovanja hrvatskih trgovaca u*

Mlecima (15.-18. stoljeće)" (str. 41-73) na temelju arhivskog gradiva iz mletačkih arhiva pokušava upoznati s temeljnim obilježjima života i rada hrvatskih trgovaca u Veneciji, a čije je podrijetlo sezalo od Zagreba do Budve. Autorica je u tekstu između ostaloga ukratko prikazala mjesta stanovanja hrvatskih trgovaca, njihov životni standard i gospodarske mogućnosti kao i ostale aspekte života svakodnevice (vjerski život, uključenost u bratovštinu sv. Jurja i Tripuna, veze s domovinom).

Tihana Luetić iz zagrebačkog Zavoda za povijesne znanosti HAZU predstavila se opsežnijim tekstom posvećenim prvim studenticama zagrebačkog Mudroslovnog fakulteta, i to u vremenskom razdoblju od 1895. do 1914. U radu ("*Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*", str. 167-208) autorica iznosi vrlo zanimljive onodobne stavove posvećene problematici ženskog obrazovanja, a statističkim analizama nam približava socijalnu, vjersku i nacionalnu pripadnost prvih izvanrednih i redovnih studentica zagrebačkog Mudroslovnog fakulteta. Osim nizom grafikona i tabela, autorica je tekst upotpunila i poimeničnim popisom 158 izvanrednih i redovnih studentica (uz ime i prezime autorica donosi podatke o datumu rođenja, zavičajnom gradu i županiji, pokrajini, državi, statusu studentice, podatke o studijskoj grupi itd.) koje su se na ovom fakultetu školovale od 1895. do 1914., a iz kojega je vidljivo kako je na ovom fakultetu osim djevojačka iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, bilo i polaznica iz Bosne, Ugarske, Srbije, Bugarske i Galicije.

Osim navedenih i čitateljstvu djelomično približenih radova valja izdvojiti kako ovaj svezak "*Povijesnih priloga*" sadrži i tekstove antičke i srednjovjekovne tematike. Riječ je o radovima nastalim iz pera Tamare Tvrtković, gdje autorica na zanimljiv način progovara o

komici svakodnevice ("*Komika svakodnevice kao dio povijesti svakodnevice – neke konstante u mediteranskom humoru od Homera do helenizma*", str. 7-17), nadalje Ante Škegro pojašnjava ulogu upravitelja dobara Salonitanske crkve ("*Upravitelj dobara Salonitanske crkve*", str. 18-28), dok Mladen Ančić progovara o slici kraljevske vlasti u djelu Tome Arhidakona. ("*Image Of Royal Authority in The Work of Thomas Archdeacon*", str. 29-40).

Mario Kevo

Časopis za suvremenu povijest, sv. 34 (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.), 319 str.

U izdanju Hrvatskog instituta za povijest, krajem prošle (2002.) godine, izašao je i drugi svezak časopisa "*Časopis za suvremenu povijest*". Kao i prethodni i ovaj svezak donosi velik broj radova koji svojom tematikom obuhvaćaju cijelo proteklo stoljeće, s time što neki od njih zadiru i duboko u 19. stoljeće. Osim radova, ocjena, osvrta i prikaza ovaj svezak donosi profesionalnim povjesničarima, ali i široj stručnoj javnosti vrlo vrijedan prilog kojeg je urednik naslovio "*Novosti*". U biti radi se o pregledu knjiga, zbornika, godišnjaka i časopisa izašlih u Hrvatskoj i BiH u protekle dvije godine, koji na bilo koji način dotiču povijesnu ili širu društvenu problematiku. Časopis donosi i prilog "*Historiografska kronika, travanj-srpanj 2002.*", a u kojem se donose kratka izvješća o predstavljanim raznih knjiga i zbornika, održanim znanstvenim skupovima te najave istih.

Tematika ovog sveska, kao što smo ranije napomenuli, pokriva vrlo dugačko vremensko razdoblje. Današnjem trenutku najbliži je rad Davora Marijana

(“*Oružane snage SFRJ u izvanrednim prilikama*”, (str. 339-377). U radu autor, na temelju izvornog arhivskog materijala, povjerljivih pravila i dostupnog promidžbenog materijala JNA, donosi osnovne podatke o ponašanju JNA u “izvanrednim prilikama”. Pojam izvanrednih prilika, nastao krajem osamdesetih godina, označava prijelaz iz mirnodopskog u izvanredno stanje ili stanje “aktualnog ugrožavanja državne egzistencije”. Prema shvaćanju vojnog vrha JNA, koji je sebe vidio kao jedinog čuvara socijalističkog samoupravnog sistema, poraz komunista na izborima u Sloveniji i Hrvatskoj, predstavljao je pojavu izvanrednih prilika, a pobunjeni Srbi u Hrvatskoj predstavljali su povod da JNA počne i djelovati po načelima izvanrednih prilika. Kad je ta pobuna, u srpnju i kolovozu 1991. dobila masovne razmjere, JNA je samo primijenila, još u osamdesetim godinama definirane, upute za djelovanje u takvim prilikama.

Rad Zdravka Dizdara (“*Ljudski gubici logora Danica kraj Koprivnice, 1941.-1942.*”, str. 377-409) govori o skoro godinu i pol dugoj egzistenciji ustaškog logora “Danica”, smještenog nedaleko Koprivnice. Autor, koji rad temelji na izvornom arhivskom gradivu, najviše pažnje posvećuje pitanju ljudskih gubitaka u logoru “Danica”, mada ne zanemaruje ni ostale aspekte života logoraša kao što su mogućnosti njihovog političkog organiziranja, uvjeti njihova smještaja i sl. Najveća vrijednost ovog rada leži u činjenici da on “ispravlja mnoge pogrešne interpretacije u historiografiji o tom logoru.” (377.) Kroz logor “Danica”, prema rezultatima autorovih istraživanja, prošlo je oko 5.600 zatočenika, a tragičnu sudbinu u njemu je doživjelo oko tridesetak ljudi. U tom smislu ovaj rad predstavlja još jedan udarac historiografiji utemeljenoj na “zloupotrebama i makinacijama” (377.) povijesnim činjenicama.

Dva rada u ovom svesku svojom tematikom predstavljaju priloge proučavanju političkog djelovanja osoba koje su, u velikoj mjeri, obilježile razvoj političkih odnosa u Hrvatskoj, u prvih nekoliko desetljeća dvadesetog stoljeća. U radu Ivica Zvonara (“*Prinos poznavanju političkog djelovanja dr. Frana Barca*”, str. 409-435), autor nam, u kratkim crtama, donosi životni put dr. Frana Barca, svećenika, znanstvenika i političara. Najveća pozornost u radu je usmjerena k Barčevom političkom djelovanju, polju na kojem je Barac bio neobično aktivan, posebno ako se ima na umu njegovo prilično loše zdravstveno stanje. Barac, “sljedbenik Starčevićeve Stranke prava” (414.), je održavao vezu između Jugoslavenskog odbora i političara koji su ostali u zemlji, sudjelovao u radu Narodnog Vijeća u Zagrebu te kao njegov predstavnik sudjelovao u pregovorima sa srbijanskim strankama u Beogradu prilikom sastavljanja zajedničke vlade (u prosincu 1918.), sudjelovao u radu Mirovne konferencije u Parizu, predstavljao Hrvatsku zajednicu u Privremenom Narodnom Predstavništvu (PNP) te 1926. godine postao i potpredsjednikom Trumbićeve Hrvatske federalističke seljačke stranke. Osnovne karakteristike Barčeve političke djelatnosti autor je predočio na temelju njegovih članaka objavljenih tijekom 1920. i 1921. godine u novinama *Srijem, Hrvat i Hrvatska sloga*. Iz te analize vidljivo je da je Barac smatrao da Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca treba “reorganizirati na federativnom principu” (429.), oštro osuđujući demokratski centralizam Svetozara Pribićevića “koji je donio korumpiranost, rast cijena, privilegiranost uskog sloja ljudi i brojnu administraciju”. (429.) Željko Klaić, u radu (“*Prilog za biografiju Matka Laginje: u povodu 150. godišnjice rođenja*”, str. 487-505), donosi kratak opis životnog puta hrvatskog političara Matka Laginje, koji je po svojim političkim određenjima

i političkoj praksi koja je iz tih određenja proizašla, vrlo sličan Barčevom. I Laginja je, poput Barca, imao istaknutu ulogu u radu Narodnog Vijeća u Zagrebu, bio predvodnikom Hrvatske zajednice (u sklopu Narodnog kluba) u radu PNP-a, a obavljao je i funkciju hrvatskog bana. U radu se autor, ipak, više koncentrira na Laginjinu aktivnost prije stvaranja Kraljevine SHS, donoseći nam nekoliko Laginjinih pisama i govora iz perioda njegovog sudjelovanja u radu Istarskog sabora.

“Njemačka manjina u dokumentima banskih vlasti Banovine Hrvatske, 1939.-1941.” (str. 435-470) rad Nikice Barića, pokušava znanstvenoj i stručnoj javnosti pobliže objasniti organizaciju i djelovanje njemačke manjine u Banovini Hrvatskoj sve do napada osovinskih sila na Kraljevinu Jugoslaviju u travnju 1941. Njemačka manjina na teritoriju Banovine Hrvatske odlikovala se raznovrsnim spektrom djelatnosti koje su se protezale od političkog djelovanja do održavanja brojnih manifestacija kulturno-prosvjetnog tipa. Većina tih djelatnosti bila je organizirana u okviru *Kulturbunda*, središnje organizacije njemačke manjine u Kraljevini Jugoslaviji. Vlasti Banovine Hrvatske su, uglavnom, imale dobre odnose s njemačkom manjinom, ali je povremeno dolazilo do određenih sukoba. Njemačka manjina je pokušavala stvoriti dobre odnose s vladajućim političkim grupacijama u Kraljevini Jugoslaviji pa ni vlasti Banovine Hrvatske i HSS nisu, u tom smislu, bile nikakva iznimka. Ali sa sve većom gospodarsko-političkom prisutnošću Trećeg Reicha na tlu Kraljevine Jugoslavije dolazilo je i do “agresivnijeg” istupanja *Kulturbunda* i ostalih organizacija njemačke manjine. Tako su se vlasti Banovine Hrvatske našle u procjepu između želje za održanjem dobrih odnosa s Trećim Reichom i sve prisutnijim narastanjem napetosti

između većinskog hrvatskog stanovništva i njemačke manjine.

Stipan Trogrlić, u radu “*Katolička crkva u Istri pred izazovom nacionalnih, socijalnih i idejnih podjela (kraj 19. i početak 20. stoljeća)*” (str. 471-487), prikazuje idejna previranja u kojima se našla Katolička crkva u Istri na prijelomu 19. i 20. stoljeća. Aktualni društveni trenutak tj. sukob hrvatskog i talijanskog nacionalnog pokreta, pojava socijalizma proizašlog iz društvenog raslojavanja te prodor liberalizma, uz već duže prisutne unutrašnje probleme (nedostatak svećenika, sporovi oko uporabe staroslavenskog jezika u liturgiji, pojačana sekularizacija (484.) stavili su katoličku crkvenu hijerarhiju u Istri pred velika iskušenja. Rezultat takvog stanja bilo je određeno nesnalaženje u crkvenim redovima katolika u Istri. Hrvatsko svećenstvo u Istri je zauzelo jasan stav očuvanja hrvatske individualnosti u borbi protiv agresivnih oblika talijanskog nacionalnog pokreta pri čemu je istovjetnost pogleda i shvaćanja između hrvatskog i talijanskog katoličkog pučanstva u Istri i njihovih liberalno usmjerenih sunarodnjaka “otvarala (je) prostor suradnje i približavanja” (485.). “*Mornarički časnici obitelji Zaccaria*” (str. 505-520), rad Rھےje Ivanuš, bavi se tragičnom sudbinom mornaričke časničke obitelji Zaccaria. Time se, na primjeru ove obitelji, pokazuje sva tragičnost i dramatičnost puta hrvatskog naroda u velikom vremenskom rasponu od početka dvadesetog stoljeća do 1946. godine.

Ivica Miškulin